

Đorđe BOROZAN*

CRNA GORA 1918. GODINE

Sažetak: Iako velike sile na Konferenciji mira u Versaju nijesu priznale odluke Podgoričke skupštine, one su, pod presudnim uticajem domaćina konferencije — Francuske, prihvatile strategijske, političke, ekonomske i druge razloge delegacije Kraljevine Srbije, kojima se opravdavallo ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i stvaranje Kraljevine SHS. Na taj način je Crna Gora politički nestala s karte Evrope. Takvo nestajanje Crne Gore kao države, koja se među balkanskim i evropskim narodima prepoznavala po svom državnom i nacionalnom subjektivitetu, imalo je teške i trajne posljedice jer se takvim urastanjem u novostvorenu državu radilo o gubljenju njenog državnog, političkog, nacionalnog i kulturnog identiteta.

Okolnosti u kojima se Crna Gora našla na kraju Prvog svjetskog rata tokom 1918. i početkom 1919. godine razlog su istraživački obuhvatnije i potpunije naučne elaboracije ove teme. Ovo tim prije što današnja Crna Gora ima sve uslove valorizovanja državnog, nacionalnog, ekonomskog i kulturnog identiteta i integriteta i ovog dijela svoje prošlosti. Stogodišnjicu Prvog svjetskog rata Crna Gora obilježava nizom medijskih, pedagoških, naučnih i političkih manifestacija koje prate tok njegovog trajanja do raspleta, tako da se sagledava ukupnost crnogorskog učešća, posljedice ishoda po nju kao državu i okolnosti u kojima se crnogorski narod našao nakon Versajskog mira, gubeći državni, nacionalni i politički identitet.

Učinak crnogorskog ratovanja u Prvom svjetskom ratu na odbrani Crne Gore i spasavanju srpske vojske od vremena njenog odstupanja preko crnogorskog prostora u novembru i decembru 1915. godine, opterećuju tada posijane političke strasti oko niza pitanja, i evo nas poslije 100 godina zapitane raspetošću između ideala i stvarnosti. Samo teško

* Akademik Đorđe Borozan, CANU

dokučiva borba iza kulisa, koja izjednačava dinastiju i otadžbinu, mogla je iznjedriti onolika odricanja i žrtve naroda i vojske.

Zato se i danas nameću pitanja: *Kakva je saveznička pomoć Crnoj Gori činjena tokom 1914–1918? Što je značilo pokretanje pitanja ujedinjenja Srbije i Crne Gore u ratnim uslovima? Od kakvog je značaja bila stratezijska zaštita i odbrana crnogorske vojske i zadržavanja neprijateljskih snaga u vrijeme povlačenja srpske vojske preko Crne Gore? Čemu onolika propaganda u sandžačkoj vojsci? Čemu stalna denuncijantska propaganda da je kralj Nikola u vezama sa austrougarskim dvorom, čemu onolika kampanja oko zaposijedanja Skadra kojim se povodom, i u domaćoj i u međunarodnoj savezničkoj javnosti, izgradio metod osporavanja daljeg pružanja savezničke pomoći Crnoj Gori i stalno rušio politički kredibilitet kralja Nikole u vojsci, narodu i u inostranim diplomatskim i vojnim krugovima?*

Prilika je da se ukratko osvrnemo na neke događaje. U vrijeme Mackenzenove ofanzive na Srbiju, početkom oktobra 1915, crnogorska vojska imala je zadatak da ratnim djelovanjem privuče dio austrougarskih snaga na prostor od ušća Lima u Drinu do Jadranskog mora. U vrijeme povlačenja srpske vojske kroz Crnu Goru, ka Skadru i Albaniji, zadatak crnogorske vojske bio je da na liniji Gusinje — Plav — Čakor — Rožaje — rijeka Tara — Krstac — Grahovo — Lovćen — Jadransko more, obezbijedi povlačenje I, II i III srpske armije i odbranu Beograda. U uslovima krajnje iscrpljenosti, srpska vojska se povlačila po rđavom zimskom vremenu, lošim i besputnim prostorima Crne Gore, a crnogorska vojska odigrala je ulogu stratezijske zaštitnice.

Navedena pitanja i događaji, izloženi sudu vremena i ćudljivim naučnim, vojnim, političkim, književnim i umjetničkim procjenama, opominju upitanošću — *da li su naponi jednog pokoljenja koje se nesebično žrtvovalo ocijenjeni shodno učinku podnijetog tereta?*

Od vremena opšteg napada austrougarskih trupa na Crnu Goru 5. januara 1916, njena vojska bila je lišena savezničke pomoći. Iscrpljena i gladna, sačekala je napade austrougarskih trupa na svim djelovima fronta.

Koncentrični napad Treće austrougarske armije s mora, od Kotora ka Lovćenu i Cetinju, od Hercegovine ka Nikšiću, Mojkovcu i Beranama, gdje se premoć u ljudstvu i naoružanju nije mogla ničim nadoknadi — označio je početak agonije gladnih i sudbinom Srbije smućenih crnogorskih ratnika. Ratni naponi Crne Gore, na strani sila Antante (Rusija, Francuska i Velika Britanija), okončani su vojnom kapitulacijom

21. januara 1916. Odlaskom kralja Nikole i vlade u egzil, izbjegnuta je politička kapitulacija.

Francuska vlada se početkom novembra 1918. obavezala izjavom da savezničke vojne snage, kada budu ušle u Crnu Goru, „ne bi mogle da usvoje neki drugi stav osim priznanja zakonite vlasti kralja Nikole”.

Američki predsjednik Wilson krajem juna 1918. u depeši kralju Nikoli napominje: „Nadam se da će Vaše Veličanstvo i crnogorski narod imati povjerenja u odluku Sjedinjenih Država da se zauzmu prilikom konačne pobjede, koja je neminovna, da integritet i prava Crne Gore budu obezbijedena i priznata.”

Međutim, uprkos takvim očekivanjima, dolazak savezničkih vojnih snaga u Crnu Goru nakon Solunskog fronta i prepuštanje inicijative srpskoj vojsci, zapečatili su sudbinu povratku kralja Nikole i stvaranju uslova da crnogorski narod pod ravnopravnim uslovima odluči o ulasku u zajedničku jugoslovensku državu. Naime, rasplet političkih zbivanja u vezi s ulaskom Crne Gore u državu Srba, Hrvata i Slovenaca, nakon odluka usvojenih na Podgoričkoj skupštini o detronizaciji dinastije Petrović-Njegoš i ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom, imao je za posljedicu tragična događanja poznata pod nazivom Božićna pobuna.

Nestajanje Crne Gore kao države, koja se među balkanskim i evropskim narodima prepoznavala po svom državnom i nacionalnom subjektivitetu, imalo je teške i trajne posljedice jer se takvim urastanjem u novostvorenu državu radilo o gubljenju njenog državnog, političkog, nacionalnog i kulturnog identiteta.

U rasvjetljavanju uloge Crne Gore u Prvom svjetskom ratu, u naučnim istraživanjima i nastavnim programima ima razloga da novim saznanjima obogatimo postojeća i uklonimo preostala idejna, politička i naučna sporenja.

Međutim, i pored mogućnosti potpunog saznanja kakve su žrtve podnijeli vojska i stanovništvo Crne Gore tokom rata i u uslovima okupacije, vlade savezničkih zemalja — Francuske, Velike Britanije i SAD, u stvorenim uslovima za oslobađanje prostora Crne Gore nijesu obezbijedile povratak ni vladi ni kralju zbog kalkulantskih procjena u vezi s političkim i vojnim stanjem, stvorenim nakon odluka usvojenih na skupštini u Podgorici.

Uzaludnim su se pokazala uvjeravanja ministra inostranih poslova Francuske (Pišona) kralju Nikoli, data 4. novembra 1918, u kojima se, pored ostalog, navodi da „trupe pod komandom generala Franš d’Eperca

neće ništa propustiti da bi obezbijedile da se u vašoj Kraljevini održi red i da će poštovati ustavne vlasti i slobodu crnogorskog naroda”. Savezničke jedinice na prostoru Crne Gore nakon austrougarske kapitulacije bile su raspoređene tako da su francuske jedinice bile u Kotoru, Baru, Virpazaru, kod Cetinja i prema Nikšiću, italijanske u Ulcinju, Baru, Virpazaru i Kotoru, engleske u Virpazaru, američke prema Cetinju, Podgorici i Kotoru, a srpske, koje su bile najbrojnije, po unutrašnjosti Crne Gore. Sve ove jedinice djelovale su shodno politici svojih vlada, miješajući se u unutrašnja pitanja Crne Gore. Na taj način se stanje u Crnoj Gori u ovim uslovima reokupacije dodatno komplikovalo očekivanjem povratka crnogorskog suverena i dijela crnogorske vojske koja je bila u egzilu. U takvim uslovima, srpske jedinice su na osnovu saglasnosti francuske vojne komande imale znatnu slobodu djelovanja u sprovođenju odluka Podgoričke skupštine.

Crnogorska vlada se nakon odluka Ženevske konferencije (6–9. novembar) oglasila 11. novembra saopštenjem da „...Crna Gora želi i teži da joj isto kao i braći jugoslovenskoj, uz njih i sa njima, svanu dani srećne budućnosti, u trijumfu prava, pravde i slobode”. Nažalost, ovaj glas vlade u egzilu niko nije više slušao, a data obećanja brzo su zaboravljena. Nacionalni romantizam crnogorskog suverena nije imao nikakvog izgleda u sudaru s političkim pragmatizmom Nikole Pašića, utemeljenim na interesima srpske kraljevske vlade. Izložena unutrašnjim raskolima i spoljnim pritiscima, Crna Gora se, uprkos ratnim naporima i ogromnim žrtvama, našla na margini istorije.

Uzaludni su bili brojni protesti crnogorskog suverena, pa i ono obraćanje Jugoslovenima početkom oktobra 1918. u kome kaže: „Braćo, sa najvećim zanosom, radošću i oduševljenjem svečano izjavljujem da želim — a uvjeren sam da istu želju ima i sav moj vjerni narod u Crnoj Gori — da i naša mila Crna Gora bude sastavni dio Jugoslavije, da časno uđe u jugoslovensku zajednicu, kao što je časno i do krja za nju ratovala i stradala. Želim, da se složno i bratski uredimo u jugoslovensku konfederaciju, u kojoj će svak sačuvati svoja prava, svoju vjeru, uredbe i običaje, i u kojoj niko neće smjeti nametati prvijenstvo, već svi da budemo jednaki u čednim njedrima majke Jugoslavije, te da svak bratski i složno radi na njenom napretku i veličini u društvu slobodnih i prosvijećenih naroda.”

Ipak, čini se da je političku sudbinu Crne Gore u znatnoj mjeri odredila odluka Velike masonske lože u Parizu u oktobru 1918. godine

Ćudljivi diplomatski i politički krugovi Pariza, Londona, Rima i Vašingtona, kojima su se vlada u egzilu i kralj Nikola uporno obraćali za razumijevanje i pomoć, suzdržavali su se i oklijevali u preduzimanju mjera, ostajući pri datim izjavama i obećanjima o obnavljanju crnogorske države u skladu s Vilsonovim programom 14 tačaka kojim se od Konferencije traži obnavljanje Belgije, Srbije i Crne Gore.

Prilika je da se podsjetimo da je Konferenciji na Krfu 1917. prethodila izjava regenta Aleksandra po povratku iz Francuske 20. aprila 1916, u kojoj se napominje: „Naši moćni saveznici i prijatelji... cijeneći nebrojene žrtve srpskog naroda i priznajući mu zrelost i sposobnost za državni život i kulturni razvitak, voljni da nas u ovoj velikoj borbi složno pomognu, da Srbiju stvorimo velikom, te da obuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom, koja će opravdati do sada prinijete žrtve i odgovoriti zahtjevima novoga doba, koja će nastati po svršetku ovog velikog i krvavog evropskog rata.” Iza toga je uslijedio Pašićev memorandum Ministarskom savjetu na zasijedanju početkom januara 1917, u kojem je cetinjski dvor optužen da se „odvojio od Srbije i saveznika” u mjeri koja je otvorila pitanje političkog smisla opstajanja Crne Gore kao zasebne države u vrijeme kada se otvorilo pitanje ujedinjenja.

Protesti kralja Nikole i vlade u egzilu protiv usvajanja Krfske deklaracije koja je monarhijski tron budućoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca povjerila dinastiji Karađorđevića, ostali su bez rezultata. Iako i prije odlaska u egzil često suočavan s propagandom u vojsci da je Crna Gora samo dio buduće „Velike Srbije” i da će se na taj način ostvariti pitanje unije, u novonastalim okolnostima on je pomno pratio ratna i politička zbivanja, vjerujući da će u svakom budućem rješenju zajedničke države Crna Gora imati svoje mjesto i biti pitana u donošenju konačnih rješenja. Vjerovao je savezničkim obećanjima.

Francuska vlada se izjavom s početka novembra 1918. obavezala da savezničke vojne vlasti, kada budu ušle u Crnu Goru, „ne bi mogle da usvoje neki drugi stav osim priznanja zakonite vlasti kralja Nikole”. U tom smislu je predsjednik francuske vlade obećao kralju Nikoli da će trupe pod komandom generala Franš d’Eperea „poštovati ustavne vlasti kao i slobodu crnogorskog naroda”. Predsjednik republike Poenkare obećao je crnogorskom suverenu da može biti siguran da „vlada Republike neće pristati ni na kakav pokušaj koji bi imao za cilj vršenje pritiska na volju crnogorskog naroda”.

Velikoj Britaniji, koja se tradicionalno suprotstavljala ideji stvaranja velike slovenske države na Balkanu, naročito ako bi bila pod pokroviteljstvom Rusije, odgovaralo je stanovište da „Belgija, Srbija i Crna Gora treba da budu obnovljene”. Pitanje Crne Gore bilo je predmet rasprave u Gornjem domu engleskog parlamenta.

U iščekivanju raspleta događaja tokom Konferencije u Versaju, nakon priznavanja novostvorene države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od strane Francuske, Engleske i SAD, srpske vojne snage su se transformisale u jugoslovenske i kao legalna vojska ostale u Crnoj Gori. Savezničke jedinice su, shodno takvim odlukama, pripremajući prekid diplomatskih odnosa s Crnom Gorom odlazile — prvo engleske i američke aprila 1919, a potom francuske do marta 1920. i italijanske do juna 1920. godine. Tako se desilo da umjesto uspostavljanja reda, mira i uslova za legalno izjašnjavanje crnogorskih građana o novostvorenoj državi, shodno obećanjima koja su njihovi politički i vojni predstavnici davali tokom rata i u vrijeme Konferencije, Crna Gora ostane u građanskom ratu s dubokim i tragičnim posljedicama. Na taj način se može konstatovati tačnost onih ocjena, koje su izrečene od brojnih političkih, diplomatskih i naučnih poslenika, da je ukupna sudbina Crne Gore u Prvom svjetskom ratu i nakon njega žrtvovana interesima vlada velikih sila i Kraljevine Srbije.

Sumnje, optužbe, pritisci, ucjene i nerazumijevanja crnogorske vlade i njenog suverena tokom ratnih događanja i za vrijeme austrougarske okupacije, sveli su učešće Crne Gore na Konferenciji mira u Versaju na diplomatsko pitanje „prazne stolice”.

*

Odluke Podgoričke skupštine donijela je skupština zasnovana na nepoštovanju Ustava Crne Gore i njenog pravnog poretka, protivno međunarodnom pravu. Iza odluka skupštine održane u Podgorici stajala je samo zvanična Srbija, nezavisno od toga hoće li ili ne biti jugoslovenske države.

Zasnovane na gubljenju državnopravnog i nacionalnog identiteta Crne Gore, odluke skupštine imale su i imaju trajne političke posljedice.

Uspostavljanje unitarističko-centralističkog poretka u kojem se u potpunosti gubila i poništavala državnopravna i narodnosna individualnost

Crne Gore, u punoj suprotnosti je s civilizacijskim, kulturnim i političkim vrijednostima proklamovanim u pripremama Konferencije mira.

Punopravnost odluka Podgoričke skupštine ne prati bilo čije državno priznanje i za Konferenciju mira one su bile bez ikakvog značaja. Umjesto da odluke Podgoričke skupštine budu dio prošlosti u odnosima Crne Gore i Srbije, evo i poslije iskustva u monarhističkoj i socijalističkoj Jugoslaviji, bavimo se ovim događajem.

Na osnovu odluka Podgoričke skupštine, Srbija je faktički tretirala Crnu Goru kao dio Srbije. U *Proklamaciji o ujedinjenju 1. decembra 1918.* regent Aleksandar nije pomenuo ni odluke Podgoričke skupštine ni Crnu Goru. U *Proklamaciji* se kaže: „Proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.”

Zvanično, Srbija ni tada ni kasnije nije obznanila državni akt kojim bi iskazala svoj stav o legalitetu i legitimitetu odluka skupštine u Podgorici.

Uostalom, šta je značilo čekanje delegacije koja je odluke Podgoričke skupštine uručila regentu Aleksandru tek 17. decembra 1918.

Sagledani sa ovog stogodišnjeg odstojanja, učinci odluka nelegitimne i nelegalne Velike narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj Gori, poznate pod nazivom Podgorička skupština, imali su za posljedicu rušenje i poništavanje državnopravnog i nacionalnog identiteta Crne Gore u Kraljevini SHS.

Đorđe BOROZAN

MONTENEGRO IN 1918

Summary

Although the great forces at the Peace Conference in Versailles did not recognize the decisions of the Podgorica Assembly, they have accepted, under the crucial influence of the Conference host — France, the strategic, political, economic and other reasons of the delegation of the Kingdom of Serbia, which justified the unification of Montenegro with Serbia and creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. Thus, Montenegro vanished politically from the map of Europe. Such a disappearance of Montenegro, as a state recognized among the Balkan and European people by its political and national subjectivity, had difficult and lasting consequences, for such an immersion into the newly formed state had signified the loss of its state, political, national and cultural identity.